

MURÁDIN JENŐ

DERKOVITS ERDÉLYI RECEPCIÓJA

■ Sokéves hagyomány, hogy a Magyar Nemzeti Galéria olyan átfogó gyűjteményes kiállításokat szervez, amelyek újraértékelni hivatottak különlegesen jelentős művészek tárgyi és szellemi hagyatékát. Katalógusaik nemcsak műtárgylistát és reprodukciókat tartalmaznak tehát, hosszabb-rövidebb bevezetővel, hanem a témát érintő tanulmányokkal bővülnek tekintélyes kötetekké. A kutatások rendszerint kiterjednek a Kárpát-medencei térségre és távolabbi kapcsolatokra, kimutatva összefüggéseket és hatásokat. Ilyen előkészületekkel szervezték meg az utóbbi idők nagyszabású tárlatait, Mattis Teutsch János, Munkácsy Mihály, Vaszary János, Ferenczy Károly életművének bemutatását.

Nem történhetik ez másként a rövidesen megnyíló Derkovits Gyula gyűjteményes kiállítás kapcsán sem.* Még akkor sem, ha tudjuk, a huszadik század e nagy művészeinek személyes kapcsolata az alkotó magányossága, befelé forduló természete miatt csak igen kis körre terjedtek ki. Derkovits megrendítő erejű alkotásai áttörték a magány és hallgatás falait, s már élete vége felé, majd halála után egyre erőteljesebben vetültek rá a korszak művészetének irányadó értékrendjére.

Az erdélyi vonatkozások sem a személyes kapcsolatokban (aligha voltak ilyenek), hanem művei hatásában, hagyatéka és pályája földézésében tükröztethetők vissza.

A legelső említések Derkovits grafikai művészetének, fametszetalbumának fogadtatásáról szólnak. Ez ért-

hető is, hiszen maga a műfaj, a sokszorosító technika biztosította a műtermén kívülre és határokon túlra eljutó üzenetét.

Derkovits 1929-ben készült fametszetalbuma, a *Dózsa-sorozat* már megjelenése után eljutott a nagybányai festőtelepre. A hosszas párizsi tanulmányútjáról hazatért Klein József a modern művészet egyetemese alkotóinak nagyszámú kiadványát, albumokat, monográfiákat, képeslap-reprodukciókat hozott haza, és gondja volt rá, hogy a páratlan erejű, nagy sikerű Derkovits-mappát is megszeresse. A kiváló alkotó és nagyszerű művészpédagógus Klein József lett az első mentora annak az avantgárd szellemű művészcsoporthoz, melyet politikai állásfoglalása és nonkonformizmusa miatt 1931-ben eltávolítottak a kolónia szabadiskolájából. A fiatalok közös műtermet tartottak fenn a Liget melletti Munkaházban, melynek szomszédságában működött Klein saját műterme is. Így a csoport tagjai szabadon hozzáférhettek Klein József könyveihez, albumaihoz. Egyikük, Csizér Lilla följegyzése ezt tételiesen erősíti meg. „Ismertük a Bauhaus és Kassák kiadványait, Frans Masereel, Käthe Kollwitz, George Grosz, Chagall, Picasso, Braque, Leger, Kandinszkij, Archipenko albumait, rajongtunk Derkovitsért, Uitz Béláért, Bortnyikért, a négerplasztikáért.”¹ Ziffer Sándor, aki 1932-től Klein Józseftől átvette a csoport irányítását, hasonlóképpen a korszerűség iránti fogékonyságot erősítette meg a fiatalokban.

A nagybányai kolónia alapvetően festészeti irányultságától eltérően ekkor kezdtek többen is a sokszorosított grafikai művészetekkel foglalkozni. A pályakezdő Pittner Olivér, akit mélyen érintett Derkovits művészete,² néhány linóleummetszetében próbálkozott a fehér-fekete metszetlapok drámaiságával élni.

Legmaradandóbb hatást azonban a csoport szobrász tagjára, Vida Gézára gyakorolta Derkovits művészete. Vida még az 1970-es években is jól emlékezett rá, hogy Klein József Derkovits-metszeteket mutatott neki, illetve növendékeinek.³ Megjárva a spanyol polgárháború frontjait a résztvevők Dél-Franciaországban kerültek internálótáborokba. Vida a saint-cyprien-i és gurs-i lágerek nyomasztó tétlenségét 1939–40-ben úgy vészelte át, hogy kezdetleges eszközökkel linóleummetszeteket és a tábori újságba rajzokat készített. Ezek a fokozott expresszivitású művek mindennél szemléletesebben idézik Derkovits metszeteinek hatását. Egy rajza *Lázadó parasztvezér* címmel mintha egyenesen a Dózsa-sorozat egyik lapjának pandantja lenne. Raoul Șorban Vida-monográfiájának oeuvre-katalógusa a korai művek fősorakoztatásában jól követhetően mutatja a szobrász expresszionista korszakának szemléleti forrásait.⁴ A kifejezetten Derkovitsra utaló hatások fába vésett domborműveiben is kimutathatók (*Felkelés*, 1934, 1935).

Egy másik kultúrkörhöz más utakon került közel Derkovits Gyula művészete. Désen, a belső-erdélyi, Szamos menti kisvárosban 1916-tól kis megszakítással a második világháború küszöbéig működött képzőművészeti szabadiskola. Mi több, egy művészetkedvelő polgármester egy parkbeli épülethez manzárdot építtetett a növendékek számára. Szopos Sándor festőművész és rajztanár magániskolájában kezdte tanulmányait a városhoz családja révén is sok szál-

al fűződő Dési Huber István. Az iskola mellett az 1930-as évek derekától kialakult egy nyitottabb szellemű művészkör is. Ennek tagjai többnyire Incze János festőművész otthonában gyűltek össze, de sokszor a művészetpártoló Lázár családnál is, ahol a művészet megújító mozgalmairól beszélgettek, és patefonról klasszikus zenét hallgattak. E körben az 1940-es évek derekáig gyakori vendég volt a közelben gazdálkodó Simon Béla (a később Pécsen élő festőművész), az Aba-Novák-növendék Kovács Zoltán, a Désre tanári kinevezést kapó Mohy Sándor, a pályakezdő (Auschwitzban elpusztult) grafikus, Lázár Éva. Bebenézett hozzájuk az édesanyját és testvérénjeit látogató Barcsay Jenő, és hazatértekor szinte kötelezően Dési Huber István.⁵

Abban az 1982-ben kiadott dokumentumkötetben, amelyben Dési Hubernek és feleségének a festő bátyjához, a Désen élő Huber Győzőhöz írt levelei kaptak helyet (a politikai viszonyok és családi ellenérzések miatt sajnos csonkítottan), több helyütt is szó esik Derkovits Gyuláról.⁶ Beszámoló olvasható például a művész halála után, 1934-ben szervezett kiállításról, amely annyira mély benyomást keltett Dési Huberben. „Tegnap egy csodálatosan nagy és mély festő hagyatéki kiállítása nyílt meg, Derkovits Gyuláé; asztalos volt és festő, no meg szocialista, élt negyven évet, abból tizenennyolc éven át festett, s itthagytott egy átkoplalt, -kínlódott élet után egy olyan művészetet, aminek – hiszem – csak ezután fog kitűnni igazi nagysága.”

Nem sokkal később, 1937-ben jelent meg Dési Huber István méltató írása a Gaál Gábor szerkesztette kolozsvári *Korunk* folyóiratban Bernáth Aurél és Derkovits Gyula művészetéről. Ebben először találunk elemző leírást a derkovitsi hagyatéki egyik fő művéről, az 1932-ben készült *Vasút mentén* című festményről.⁸

Ennek a méltatásnak az elszigeteltébb erdélyi művészközösséget illetően éppoly eligazító hatása volt, mint Dési Hubernek 1942-ben a *Népszavában* megjelent terjedelmes írásának, amely Derkovits özvegyének megrendítő visszaemlékezéseit is magában foglalta.⁹ A *Népszavának*, a Magyar Szociáldemokrata Párt fórumának akkoriban Erdély-szerte sok olvasója volt.

A két írás utóbbi kötetben is megjelent,¹⁰ és megkerülhetetlen a Derkovits-irodalomban.

Dési Huber emberi és művészet-szemléleti vonatkozásokban egyaránt közel érezte magához Derkovitsot. Rokonították őket gyötrelmes élettapasztalataik és kevés iskolázottságuk. Mindketten a világháború áldozatai voltak, végzetes tüdőbajukat ott szerezték; mindkettejüknek a budakeszi szanatórium adott haladékot a továbbéléshez. A Derkovits-József Attila-párhuzamot, mely oly sokszor fordul elő a festőről szóló írásokban, Dési Huber lírai leírása tette életszerűvé. „Szenvedéseiből, s akikkel egynek tudta magát, a kisemmizettek gyötrelmeiből, akárcsak költészetében József Attila, új dalt teremtett. Új lírát, új melódiát, melynek tiszta szólamában ott él a múlt bánata, a jelen küzdelme, de a jövő reménye is.”¹¹

Derkovits budapesti posztumusz kiállításának visszhangjai is fölerősítették azokat a sztereotípiákat, amelyek az éhhalál küszöbére jutott művésznyomor allegóriájaként idézték meg a festő sorsát.

Különösen a nincstelenség kálváriáját végigjáró Leon Alex, a váradi grafikus és festő, egy időben a prágai *Simpl* rajzolója, érdemesült erre az analógiára. „Kinek van gondja arra, hogy ez a fiatal művész miből él? – teszi föl a kérdést a publicista Gábor István. – Törődnek-e veled, hogy mint megysors, s hogy megél-e abból, hogy hetenként egy képe megjelenik a prágai lapban?!”¹² Gábor Derkovits

sorsára utal, s ezt teszi nyomatékosítva, ugyancsak Leon Alexszel kapcsolatban az orvos és szépíró, Szilágyi András, az *Új pásztor* című expresszionista regény szerzője. „Leon Alex a képzőművészeknek ahhoz a csoportjához tartozik, melynek Erdélyben egyelőre csak kevés testvére van. [...] E képzőművészek legnagyobb magyar elődje Derkovits Gyula volt, akit egy évvel ezelőtt temettek el. A halál oka – mint ismeretes – alultápláltság volt.”¹³

Az országos terjesztésű és progresszív szemléletű *Brassói Lapok* több írásában tért vissza Derkovits pályájára. 1934 őszén bő válogatásban közölt részleteket Ártinger Imrénnek az *Ars Hungarica* könyvsorozatában megjelent Derkovits-kötetéből.¹⁴ Így az olvasó monografikus összegezését kaphatta a magyar festészet úttörő alakjáról. Gábor István, a lap munkatársa, majd irodalmi szerkesztője 1936-os írásában újra visszatért a Derkovits-tragédiára, az Erdélybe látogató Gedő Lipót budapesti, később New Yorkban élő festő és grafikus faggatva a témáról. Gedő „Pest legfájdóbb művészi eseményének” nevezte a festő korai halálát. „Tulajdonképpen lett volna alkalma pénzhez jutni – mondotta –, de nem adta el magát, és így került bele ezekben a szörnyű napokba, ahonnan a halál már megváltás volt valósággal. Derkovits Gyula rengeteg ígéretet vitt magával a sírba. [...] Állandóan azt érezzük: rengeteg mondanivalója volt még: ez a tragikus. [...] Saját életének nagy megrendülései emelték túl mondanivalóját a társadalmi osztályokon.”¹⁵

Derkovits műveiből – tudomásunk szerint – csak sokszorosított grafikai munkái kerültek Erdélybe. Egy-két darab az 1929-es mappából és több az 1936-ban kiadott kisebb méretű, nyomdai sokszorosítású albumból. Utóbbi a *Gondolat* folyóirat vállalkozásának köszönhetően (Kál-

lai Ernő előszavával és Bálint György méltatásával) eleve nagyobb számban jutott el az érdeklődőkhöz. Megszerzésének lehetőségére a kolozsvári *Korunk* és a *Független Újság* hívta föl a figyelmet.¹⁶

A *Korunk*-beli rövid írás m.j. monogramja a folyóirat akkori főmunkatársát, Méliusz Józsefet rejti, aki már korábban, lennebb majd idézett érdemleges írást tett közzé Derkovitsról.

„Bizonyos, hogy Daumier, Zille, Kollwitz, Grosz, Masereel körében Derkovits egyenrangú művész – olvasható Méliusz méltató soraiiban –, aki a mai Európa grafikában élő arcaképen a legjellemzőbb vonást húzta meg: a kelet-közép-európai parasztság vonalát. [...] Fiatal, küzdő magyar képzőművészeink, ha arra a kérdésre keresnek feleletet, hogy miképp lehetnének a művészetükben magyarok, úgy, hogy a világhoz is szólhassanak, Derkovits életművében keressék a választ!”¹⁷

Szemléltető példával szolgál az album népszerűségére a pályakezdekésekor a Szegedi Fiatalok köréhez tartozó Csögör Lajos esete. Csögör fogorvosi tanulmányait végezte Szegeden, és itt kedvelte meg a fametszés drámai műfaját Buday György nagy termékenységgel készült metszetlapjai és mappái révén. Mint a Bolyai Tudományegyetem, majd a marosvásárhelyi Orvosi- és Gyógyszerészeti Intézet rektora Csögör dolgozószobájában, illetve otthonában az időközben megszerzett Derkovits-album metszetlapjait szerette maga körül tudni. Otthonát valósággal kitapétázta a bekeretezett metszetekkel.

Derkovits festményeiből egyetlen alkalommal láthattak Erdély szellemi központjában, a *Vasút mentén* című 1932-es fő művét hozták le Kolozsvárra, abból az alkalomból, hogy a város 1943-ban megépült Múcsarnokában *Az elmúlt harminc év magyar festészete* címmel szerveztek kiállítást. Az Országos Magyar Szépművé-

szeti Múzeum szervezésében 52 művet mutattak be az 1943. június 5-én megnyílt tárlaton. A kiállítás katalógusának bevezetőjét a múzeum főigazgatója, Csánky Dénes írta,¹⁸ és a rendezés is az ő munkája volt. Ideológiai ellenérzései miatt azonban Csánky a lehető legelőnytelenebb helyre állította a festményt. Ezt az elfogult hozzáállást a tárlatról részletes elemzést író dr. László Gyula először csak általánosságban róta föl, majd a történelmi idők változásával az ügy hátterét is föltárta.

A *Termés* című folyóiratban megjelent elemző tanulmányában a történész és régész László Gyula, egyben a korszak jelentős művészeti írója Csontváry és Gulácsy, „e két látó ember” műveinek hiányát kifogásolta, majd így folytatta: „Derkovits Gyula is ebből a világból való. Gyönyörű képét a Múcsarnok legrosszabb, félhomály takarta helyére akasztották, s az a sors jutott Nagy Balogh János képének is.”¹⁹ A mű így sem maradt észrevétlen. Entz Géza kritikái beszámolójában olvasható: „Derkovits Gyula a nyomorúság megrázó vallozásait vetette vászonra.”²⁰

László Gyula öt évvel később, a történelmi változások indukálta alaphelyzetben tért vissza a Derkovits-festmény ügyére. Elárulja, hogy kifejezetten ő kérte az OMSZM főigazgatóját, hogy válogassa be és hozza le Kolozsvárra ezt a képet. De „a Szépművészeti Múzeum diktátora” (a Nyugatra menekült Csánkyt név nélkül csak így említi) a művet „a rendezéskor a kiállítóterem legsötétebb sarkába dugta”.²¹

Érdemes még elidőzni ennél az írásnál, mert keletkezése (1948) átvezet a romániai szocreál felülről vezényelt térnyerésének korszakára. Kulcsmondatok rejlenek benne arról a döbbenetről, mely a kultúra valós értékeit megbecsülő kritikuskokat, köztük László Gyulát, az esztétikai minőség helyébe lépő primitivizmus

miatt valósággal sokkolta. Véleményét nagyon burkoltan kellett elmondania, ám okfejtése így is félreérthetetlen. Derkovitsot hozta föl példának arra, hogy a szociális témákat nem a földhözragadt pepecseléssel, hanem a minőség magas szintjén lehet és kell megjeleníteni. Álljon itt ez az akkor már szinte életveszélyesnek számító szöveg. „Ma, amikor nálunk országos és helyi tanácskozásokban és határozatokban, töprengő vagy lelkesedő agyvelőkben, baráti vitákban tárgyalják, elemzik, értelmezik és értékelik a szocialista realizmus művészetformáló erejét, nagyon időszerű megemlékeznünk Derkovits Gyuláról, akiben e magatartás magasfejszültségben vált alkotásokká. Tiszta embersége és kristályos hitvallása ma is útmutató és eligazító a várt s váratlan feladatokban. [...] Derkovits művészete – úgy gondolom – a szocialista realizmus tündökletes példája. [...] A kép a szem számára érthető marad, sőt érthetőbb, mint a sok apró, figyelmet elvonó részlettel terhelt közvetlen látvány. Egyaránt élmény és magasrendű művészi ízlés a művészet anyanyelvén még nem értő tömeg számára.”²²

László Gyula feledhetetlen érdeme, hogy még az 1945-ös esztendőben Kolozsvárt a Józsa Béla Athenaeum kiadásában megjelentette kis összefoglaló kötetét *Forradalmak az újkori művészetben* címmel,²³ amely valóságos vezérfonala volt a tanulni vágyó erdélyi ifjúságnak és mindazoknak, akik őszintén meg akarták ismerni a nyugati művészeti eredményeket. A 32 képpel illusztrált kötetben az olvasó „Delacroix-tól Derkovits Gyuláig és Rude-tól Medgyessy Ferencig” olyan nevekkel találkozhatott, mint a szocreál dogmatizmus idején kiátkozott (és könyvtárakban is indexre tett) Kandinszkij, Picasso, Archipenko, Maillol. A szerző Derkovits és Egrý úttörő művészetére külön

fejezetet szánt, mindkettejük képalkotását fő művekkel illusztrálva.

A háborús pusztításokat átélt társadalomban olyan nagy volt az információéhség, hogy a kötetet a kiadó 5000 példányban hozta forgalomba.

Derkovits művészete valóban határozó alap maradt. De nem úgy, ahogyan László Gyula és nemzedéke gondolta. Mi több, Derkovits e szövegekben „proletár festővé” avanszált, ami, ha belegondolunk, értelmezhetetlen. Zászló lett egy mind roskadozóbb tornyon, amire föl lehetett nézni, de a zászlót senki nem vehette kézbe lobogtatva, hogy menetelése élére álljon vele.

Derkovits erdélyi recepciójához tartozik, hogy „a létező szocializmus” idején több írásban is emlékeztek rá. A pár évig működő *Erdély*, a Szociáldemokrata Párt kolozsvári fóruma 1946 nyarán két rajzát (*Lovakat fékező parasztok*, *Anya gyermekével*) közli Jánosházy György kritikus és művészeti rovatvezető képelemzésével.²⁴

A nagyváradi *Fáklya* című lapban a festő Fleischer Miklós (a holnapos Emőd Tamás testvérbátyja) 1947-es írásában méltatta Derkovits művészi hagyatékát,²⁵ s ugyanitt egy másik jegyzetében Uitz Béla úttörő grafikai művészetét.

Az *Utunk* folyóirat 1959-es évfolyamában a festő, akvarellista Pattantyús Károly, a kolozsvári Képzőművészeti Főiskola művészettörténet-tanára emlékezett Derkovits Gyulára; a folyóiratszám illusztrációként a *Nemzedékek és Kivégzés* című Derkovits-képek reprodukcióit közölte.²⁶

A festő halálának negyedszázados évfordulója kínált alkalmat Nagy Pálnak, a szellemes esszéekkel és műelemzésekkel jelentkező kritikusnak, művészpédagógusnak és festőnek, hogy több alkalommal is értékelő írásokban méltassa a huszadik század

magyar művészetének élenjáró alakját. Esztétikai és művészetelméleti felkészültsége mellett Nagy Pál magas színvonalú írásait az is hitelessé tette, hogy festőként is közel

tudott kerülni témáihoz, és meggyőző analógiákat tudott fölmutatni. Hangsúlyozni kell azt is, hogy ezt a tudást a tanítványaival fönntartott közvetlen kapcsolatával egy egész fiatal művésznemzedéknek tudta átadni. Nagy Pál 1952 és 1976 között a marosvásárhelyi Képzőművészeti Líceum tanára volt, annak az intézménynek a szuggesztív művészpédagógusa, amely jószerint egyetemi szinten készítette föl növendékeit.

Írásait számba véve, előbb a marosvásárhelyi *Művészet* (később *Új Élet*) folyóiratban Derkovits *Vasút mentén* című képéről közölt ráérző műelemzést.²⁷ *Hídépítők* és Fernand Leger *Építők* című munkáinak párhuzamosságairól és különbözőségeiről értekező kis tanulmányát a *Barangolás a képzőművészetben* című kis kötetébe válogatta be. Ugyanitt Derkovits *Hajnal* című, 1929-es keltezésű festményét elemezte.²⁸

Ezt tetőzte be az életrajz alaphelyzeteit is föltáró tanulmánya a festő pályájáról, amelyet a *Korunkban* tett közzé.²⁹ Nagy Pál hangvétele itt még meglepően pártos-dogmatikus (egyáltalán nem jellemző későbbi írásaira), de ahol műelemzésekre és ikonográfiai képmagyarázatokra vállalkozott, ott saját művészalkatának érzékenységevel hozta közelebb az olvasóhoz is Derkovits festői univerzumát. Álljon itt erről egy példa. „Végzés című képén saját sorsát eleveníti meg. A kompozíció a kilakoltatástól való aggodás feszült hangulatát sugározza. Ezt a hangulatot nemcsak az alakok intenzív kifejezésével, hanem látszólag jelentéktelennek tűnő apró mozzanatok jelképes erejével is fokozza. A férfi kezében tartott papírlap nem egyszerű térkitöltő kelléke a képnek, hanem fontos szimbólum,

akárcsak a háttérben levő háztetőn a gyanútlan énekes madár felé lopakodó macska alattomos mozdulata.”³⁰

Az 1959-es Derkovits-emlékév eseménye volt a Dózsa-sorozat elvezettnek hitt 12. metszetlapjának (dúcának) megtalálása. Erről a marosvásárhelyi *Új Élet* folyóirat reprodukcióval társított írást közölt.³¹

Derkovits erdélyi recepciójának epilógusaként Méliusz N. József írása kívánczik ide. Helyzetjelentése még 1935-ben kelt, kerek egy évvel a festő halála után. Ez a közvetlen hang, megelevenítő leírás hozhatta közel leginkább az erdélyi befogadó közeget a Derkovits-sorstragédiához, föltárva azt a lélektelenséget, mellyel kora ezt a páratlan tehetséget a létezés peremén magára hagyta.

Méliusz a már említetten nagy olvasottságú *Brassói Lapokat* tudósította Budapestről. A festő özvegyénél, Dombai Viktóriánál tett látogatást egy ismerőse társaságában. Ilyen együttérző írást csak Dési Huber Istvántól olvashattunk, 1942-ben.

Ez azonban hét évvel korábbi keltezésű, és az özvegy még emlékeinek teljes érzelmi skáláján idézte föl a család sorsát, hányattatásait.

A riportszerű rész a festő utolsó lakhelyének környezetét elevenítette meg. Nehezen indult a beszélgetés. Derkovitsné csak a látogatóknak a képek iránti lelkesedése láttán oldódott fel. El kellett – el akarta – felejteni a haláleset után rátörő riporterek (Petschauer Attila, Nagy Endre) szenzációhajhász beszámolóit.

„Munkácsy Mihály utca 37. Nagyjából még az Andrassy út úri felére eső ház, az utcáról a sárga felületű falak nem sejtetik a következő lépés utáni látványt: a kapun túl hosszú, tipikus, sokemeletes pesti proletárház. A folyosókon kócos gyerekek hancúroznak, és gyűrött asszonyok hordják a vizet. Felérünk a legfelső emeletre. A kéményekből kiszökő füst a párás, borús időben le-

csapódik, és kénes szagával megtölti orrunkat. Az ajtón kis négyszögű fehér papírlap, rajta feketével név. Derkovits Gyuláné. [...] Itt történt a tragédia, itt halt meg negyven egy-néhány éves korában Derkovits Gyula. [...] A szobában vaságy, szekrény, varrógép, asztal, a falon képek. A konyhán, amelyen most keresztüljöttünk, képek hegyei, és egy csíkos függöny mögött újra képek. [...] Ha segíteni akart rajta valaki, megmondta: segíthet rajtam, de nem úgy, hogy megvásárol, hanem fizesse meg teljes értékben munkámat. Így keletkeztek azután a legendák, amelyek szerint Derkovits örült volt és összeférhetetlen, hálátlan és következtelen. [...] – Igen – mondja Derkovitsné mosolyogva – bolond művészt csináltak belőle, hogy lerombolják minőségi értékét. Gógóssá avatták, holott csak öntudatosan visszautasított minden könyörömadományt. [...]

– Gyula nagyon beteg volt. Nem érintkeztünk senkivel. Ha kiment

festeni, vele mentem, ha elmentem a piacra pár fillérért vásárolni, velem jött, különösen az utolsó időkben valami egészen rendkívüli ragaszkozással kapaszkodott belém. Szinte éreztem, hogy valamilyen tragikus előérzet láncolja így hozzám. Lázasan dolgozott, még emberfelettiben, mint azelőtt, mert számára a festés ugyanolyan munka volt, mint az asztalosság; kora reggeltől késő estig, sokszor késő éjszakáig dolgozott. Azután megbetegedett, és június 23-án [helyesen 18-án] délelőtt, ahogy kimentem ide a konyhába, hogy teát főzök neki, hirtelen valami hörgésfélét hallok, és amikor a teáscsészével kezemben belépek a szobába, mozdulatlan. Odafutottam hozzá, itt feküdt ezen az ágyon. Halott volt.”³²

Az írás egyetlen vigasztaló sora annak fölelőletése, hogy a magyar állam kultúrintézményei és neves magányújtók Derkovits-művek megvásárlásával törlesztenek a festővel szembeni adóságból.

■ JEGYZETEK

1. Csizér Lilla: *A régi iskola és az avantgarde mozgalom Nagybányán*. Műgyűjtő 1975. VII. évf. 3. sz. 26–33.
2. Murádin Jenő – Szücs György: *Pittner Olivér*. Mentor Könyvkiadó, Mvhely, 2009. 23.
3. Murádin Jenő: *Klein József*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1977. 24.
4. Raul Sorban: *Vida*. Editura Meridiane, Buc., 1981.
5. Murádin Jenő: *Dési évek*. Korunk 1972. XXXI. évf. 5. sz. 765–770.
6. Dési Huber István: *Levelek a szülőföldre*. Sajtó alá rendezte, az előszót írta és a jegyzeteket összeállította Huber András. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1982.
7. Uo. 86.
8. Dési Huber István: *Két modern magyar festő: Bernáth Aurél és Derkovits Gyula*. Korunk 1937. XII. évf. 3. sz. 222–226.
9. Dési Huber István: *Derkovits Gyula élete és festészete*. Népszava 1942. márc. 22. 15–17.
10. Dési Huber István: *Művészeti írárok*. Szerkesztette, az utószót írta és a jegyzeteket összeállította Tímár Árpád. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1975.
11. Uo.
12. (g. i.) [Gábor István]: *Képkiallítások...* Brassói Lapok 1935. márc. 18. XLI. évf. 64. sz. 6.
13. Szilágyi András: *A világválság megfestői – Leon Alex grafikai kiállítása elé*. Független Újság 1935. II. évf. 46. sz. 7.
14. Ártinger Imre: *Derkovits Gyula (1894–1934)*. Brassói Lapok 1934. szept. 16. XL. évf. 211. sz. 11–12.
15. Gábor István: *Két művész beszél: az egyik Párizsról, a másik Budapestről*. Brassói Lapok 1936. febr. 17. XLII. évf. 39. sz. 4.
16. (m. j.) [Méliusz József]: *Derkovits Gyula*. Korunk 1937. 12. évf. 4. sz. 347–348; Kubán Endre: *Derkovits Gyula fametszetei a Dózsa lázadásról*. Független Újság 1937. IV. évf. 38. sz. 9.
17. (m. j.): *Derkovits Gyula*. I. h.
18. *Az elmúlt harminc év magyar festészete*. Kolozsvár, Múcsarnok. Katalógus, Csánky Dénes bevezetőjével. (A Derkovits-festmény a műtárgyjegyzék 9. tétele.)
19. László Gyula: *A kolozsvári Múcsarnok szerepe*. Termés 1943. Nyár. 81–83.
20. Entz Géza: *Az elmúlt 30 év magyar festészete*. Ellenék 1943. jún. 7. LXIV. évf. 127. sz. 2.
21. László Gyula: *Derkovits Gyula és a szocialista realizmus*. Utunk 1948. III. évf. 3. sz. 9.
22. Uo.
23. László Gyula: *Forradalmak az újkori művészetben*. Józsa Béla Athenaeum kiadása, Kvár, 1945.

24. [Jy] [Jánosházy György]: *Derkovits Gyula művészete*. Erdély 1946. júl. 28. III. évf. 170. sz. 5.
 25. Fleischer Miklós: *Derkovits Gyula művészete*. Fáklya 1947. dec. 11. II. évf. 190. sz. 4.
 26. Pattantyús Károly: *Derkovits Gyula (1894–1934)*. Utunk 1959. XIV. évf. 27. sz. 6.
 27. Nagy Pál: *Remekművek titka – Derkovits Gy.: Vasút mentén*. Művészet 1959. II. évf. 4. sz. 15–16.
 28. Nagy Pál: *Barangolás a képzőművészetben*. Kritérium Könyvkiadó, Buk., 1979. 154–156; 166–167.
 29. Nagy Pál: *Derkovits Gyula, a magyar proletariátus festője (1894–1934)*. Korunk 1959. 18. évf. 6. sz. 841–848
 30. Uo.
 31. -y.-n.: *Megtalálták Derkovits Gyula Dózsa-sorozatának tizenkettedik metszetét*. Új Élet 1959. II. évf. 4. sz. 10.
 32. Méliusz N. József: *Asztalából lett modern festőzseni, akit csak éhhalála után fedeztek fel*. Brassói Lapok 1935. jún. 2. XLI. évf. 124. sz. 11–12.

BÁLINT TIBOR LEVELE

Bábel toronyháza című regényéről

■ Bálint Tibor (1932–2002), azaz Kálmánka, ahogy kolozsvári barátai becézték leghíresebb művének, *Zokogó majom* című nagyregényének¹ főhőse után, Lászlóffy Aladár búcsúszavai szerint „a tehetség milliárdosa” volt.² De nemcsak a 20. századi magyar irodalom egyik nagy prózaírója, hanem szókimondó, jó humorú, meleg szívű és a szeretetre valóban méltó ember is, aki megérezte, ha szeretik, és mindenki rokonszenvét viszonzta, „érdemen” felül. Azét az Erdélyben 1973 nyarától gyakran megforduló, húszéves fiatalemberét is, aki én voltam, és akit első találkozásunkkor, 1975 szeptemberében, hosszú haja után Rákóczi hadnagyának keresztelt,³ miután megajándékozott frissen megjelent *Kenyér és gertyaláng* című kötetével.⁴

Kisprózagyűjteményének azért is örültem, mert, mint egy ritka kámeát, remek lírai arcképét találtam benne Fülöp Antal Andor (1908–1979) festőnek, Andorkának is.⁵ Az ugyancsak szeretetre méltó mestert, aki a találó írói jellemzés szerint „egy másik életében Botticelli palettakaparója volt...”,⁶ akkor már ismertem, Ferenczy Miklós barátom jóvoltából járhatam nála először a Király utcában. A magnóliák, napraforgók, japánbirsek és bokályok, finom női arcképek

halk szavú festője kolozsvári földi életében megalkotta „az Andorka-sárgát, csendéleteinek utánozhatatlan színét, amely harsog és mégis puha, amely szinte rejtett forrásból sugárgzik szét, és mindent elárasztani vágyik, akár a jóság”.⁷ (Alakja a *Bábel toronyháza* Rózsa Kázmérről és sors társairól szóló történeteiben is többször feltűnik.)

1978. október 7-én aztán már együtt ereszkedtünk alá a Fellegvár oldalában Andorka bácsinak a Korunk Galériában rendezett második kiállítására,⁸ miután káprázatos Eszterházy-rostélyosával traktált ebédre. Bálint Tibor ugyanis Erdély-, sőt magyarirodalom-szerte elhíresült konyhaművész is volt,⁹ aki saját konyhakerájában – végre saját *Családi házkerttel*¹⁰ – részben maga termelte meg a friss hozzávalókat mint kültelki, talán inkább, mint afféle urbanizálódott irodalmi farmer.¹¹ Valósággal illatozó, sístergő, ropogós vagy erős zamatú, máskor illanóan porhanyós, édesen lágy „tematikájú” novelláiban ugyanis nemcsak írt a gasztronómiáról, hanem ritka készséggel, csöndes élvezettel maga is művelte.

A szegeedi bölcsészkaron első találkozásunk idején lettem második éves, a magyar és a történelem mellett első évtől 20. századi (főként

erdélyi és nyugati) magyar irodalmi képzésben is részesező hallgatója Ilia Mihálynak. A *Zokogót* gimnáziumi éveim végén olvastam, így 1975 őszén, Ilia könyvküldeményével a hátizsákomban tudtam, kihez kopogok be a fellegvári ejtőernyős ugrótorony mögötti csendes utcában, a Strada Dornei (egykor Kőrösi Csoma Sándor utca) 30. szám alá. Első karácsonyi üdvözetemre ezzel válaszolt: „Miklós öcsém! Én is sok jót kívánok neked és ezennel kölcsönössé avatom a levelezést, nehogy azt írják később az irodalomtörténetben, amit a kisdíák Sófalvi írt a dolgozatában: »Tinódi Lantos Sebestyén Bálint Tibor íródeákja volt, és öregségére szegénységben tengette életét.« Tehát Búék és ölel: Bálint Tibor.”¹²

Később mégis alig leveleztünk, mert évente négyszer-ötször inkább meglátogattam. Amikor Beke Mihály Andrással (Beke György író fiával) leptük meg a dolgozószobában, a fekete bőrfotelben ülve szemlesütve mesélgetett formálódó munkáiról, terveiről, olvasmányairól, aztán színesen anekdotázott, minket is faggatva. Többnyire azonban egyedül mentem, ilyenkor feleségével, Júliával és (akkor még kicsi) lányaival együtt asztalhoz ültetett, és a hazai hírekről, könyvekről, saját dolgaim felől kérdezett. Bármikor is – eléggé gyakran – állítottam be a Bálint családhoz, természetesen illendő „polgári időben” (nem a Balt Orient expressz hajnali érkezése után, mint a Kántor famíliához szoktam volt a Mikes Kelemen utcába) – megbeszéltük, vagy sem, sosem volt olyan érzésem, hogy rosszkor érkeztem. A szívélyes vendéglátást, a póztalan közvetlenséget más, már akkor „híres” idősebb barátaimnál is megtapasztaltam Erdélyben, kiszámíthatatlan betoppánásokkor, a készülő munkák könnyed félretelése láttán olykor támadt is bennem némi lelkiismeret-furdalás. Amikor azonban Bálint Tibor és

hölgykoszorúja ültetett le kávé vagy egy pohár bor, ebéd, uzsonna, vacsora mellé, különös kis házi ünnepnek éreztem; jó volt náluk lenni, elbeszélgetni, mivel mindig úgy éreztem, hogy a ragaszkodás kölcsönös.

Hosszú évek során, egyetemi éveimtől talán másfél évtizedig voltam magam is afféle önkéntes kulturális postás-közvetítője, vagy mint a magyar állambiztonság jelentése mondja, futárja, egyik a sok közül, Ilia Mihálynak, aki „rendkívül kiterjedt levelezése mellett rendszeresen fogad romániai látogatókat, illetve erdélyi kapcsolataihoz kiutazó barátaira, egyetemi hallgatóira üzeneteket bíz, illetve különböző könyveket küld és hozat Magyarországra. Operatív munka¹³ útján 1974 októberétől az alábbi utazásokat dokumentáltuk: [...] [1975.] III. 25. Csapody Miklós I. éves bölcsészhallgató a tavaszi szünetben Romániába kívánt utazni. Ilia és [Bálint Sándor] küldött vele könyveket [Ilia ugyanis] a kiválasztott és befolyásolt, politikai nézeteivel teljesen azonosuló egyetemi hallgatókat romániai és nyugati »futárszolgáltatallal« bízta meg, leveleket, üzeneteket, esetenként ellenséges tartalmú kiadványokat küld velük, illetve hozat be hazánkba. A kioktatás alkalmával felhívja figyelmüket, hogy a BM-szervek hálózattal rendelkeznek, a határon ellenőrzéseket tartanak, s a leveleket átvizsgálják.”¹⁴ Később leírták azt is – ez is igaz volt –, hogy tanárunk nagy gondot fordított a „befolyása alá vont fiatalok nevelésére, anyagi és erkölcsi támogatására, népszerűsítésére [...] Folyóiratoknál kiépített kapcsolatait felhasználja arra, hogy írásait publikálják [...] ezekre a megjelentetésekre hivatkozva – mint az Irodalmi Szakosztály¹⁵ egyik vezetője – kezdeményezte, hogy kapcsolatai 4–600 Ft-os havi ösztöndíjjuttatásban részesüljenek. Egyikük, Csapody Miklós Féja Géza írónak küldött „K”-anyagában¹⁶ azt is megírja, hogy ezt az

összeget teljes egészében könyvek vásárlására akarja költeni, melyekkel romániai kapcsolatait látja el.¹⁷

Az Irodalmi Szakosztály ifjú kritikusoknak juttatott egyéves támogatásával így lettem a magam futára is; 600 forint havonta (talán 800-at is kaptunk) szép pénz volt akkor, gyűlt is az ünnepi könyvhetek és a hétköznapok termése a szegedi Eötvös Kollégiumban, s vele együtt persze gyűltek a címzettek. Bálint Tiborhoz is sok mindent cipeltem magammal a hegyre, terhem egy részétől Szilágyi Istvánék Szamos-parti lakásában már megszabadulva, máskor egyik kényeszerű szállóhelyemtől (mert a „szállástörvény” óta „idegen” nem alhatott meg „idegeneknél”),¹⁸ az Astoria Szálló környékéről vágtam neki a Fellegvár izzasztó meredekének. A Bálint Tibornak szánt könyvek közül csak Nagy László összes verseire és műfordításaira emlékszem, mert azokat maga kérte, ő pedig – nem ellenértékképpen – „régebbi barátsággal és folyamatos szeretettel”¹⁹ rendre megajándékozott újabb műveinek, főként remek novelláinak dedikált kötetivel. „Bálint-portfóliómat” eközben, kalandozásaim során magam tettem visszamenőleg teljessé, mindenfelé, amerre buszoztam, autóstoppoltam, poros falusi, partiumi, mezősi, székellyföldi könyvesboltokból, első, „rövidnadrágos” könyveit eldugott antikváriumokból szedve össze. 1979-ben, amikor a *Zarándoklás a panaszfalhoz* a Magvetőnél is megjelent, útlevelet kapott, és elvonatozhatott Szegedre, hogy meglátogassa Iliát. Gyakran találkoztunk tehát, rövidke szegedi látogatását nem számítva mindig Kolozsváron, ahol mindig fölkerestem, vagy épp összefutottunk valahol lent a városban, amikor degeszre tömött oldaltáskámmal a sétateren vagy a Jókai utcában célirányosan, de az örökös késés szorításában loholtam körültekintően, remélve, hogy egymagam lohok.

Tíz évvel később, amikor ismét Pesten járt, 1988. június 27-én hármasban mentünk el édesapámmal²⁰ és vele a Hősök terére, a romániai falurombolás elleni monstre tüntetésre. A lassan, a Hősök teréről a román követség felé vonuló tömegben szinte végig csendes volt, inkább szomorú. 1988 őszt-telét aztán a müncheni Magyar Intézetben töltöttem.²¹ Közben odahaza a már rendszerváltozást megelőző lázas politikai események, társadalmi folyamatok zajlottak, szoros összefüggésben „az etnikai önazonosság lehetőségét megszüntető hipernacionalista elnyomás” fenyegető, egyre tragikusabb romániai eszkalálódásával.²² Amikor 1989 nyarán, később pedig (már az akkori Kisebbségi Titkárság munkatársaként) késő ősszel ismét megke-restem, a már az év karácsonyára semmiképpen sem várt, ráadásul véres végkifejlet előtt, a nyomasztó közhangulat ellenére mi a régi, hátizsákos „nyugodt békeidőket” idéztük a félsötétben, kora esti vacsoraasztalnál. 1990. január elején találkoztunk ismét, a diktátor bukása utáni, reménnyel és kétségekkel teli napokban, amikor még majdnem mindenki nyomorgott, ők is. Nem kerültem el később sem, amikor képviselőként, a romániai parlamenti választások megfigyelőjeként többször is Kolozsváron jártam. Egyszer, okkal, meg is feddett a városi televízióknak adott politikai nyilatkozatomért, nem a tartalmáért, azzal egyetértett, inkább hosszú mondataimért, akadozó fordulataimért, kezdeti járatlanságomért a média nyilvánosságában.

Az üdvözlőlapok után és között, kevéssel ezután ismét a média kapcsolt össze bennünket hirtelen, de már minden nyelvi botladozás nélkül. Akkor, amikor a Magyar Televízió 1993 nyarán, 61. születésnapja (június 12.) alkalmából egymásután kétszer is levetítette azt a portréfilmet, amely egyik régebbi, Kolozsvár-

ról írott lírai vallomása után az *Egyszer én is harangoztam* címet kapta.²³ A tévéműsorban is elhangzott nevezetes mondatai szerint „A szülőföld az a város, ahol egyszer én is harangoztam a Szent Mihály-templom tornyában, csimpaszkodva a súlyos kötéltbe, miközben a diadaltól kiáltozni, a félelemtől pedig jajgatni szerettem volna, hiszen néha úgy éreztem,

hogy a harang fölkap, és kiröppenek a fenti keskeny ablakon, ahol a galambok közlekednek; a harangozó azonban némán és szigorúan állt mellettem, mintha biztatna: Húzzad csak, fiam, húzzad, a te városodnak harangozol estére, és úgy is illenék, hogy minden itt lakó egyszer harangozzon ebben a toronyban!”²⁴ Filmje után ezt írtam neki:²⁵

Kedves Tibor!

Tegnapelőtt este mindhárman nagy szeretettel néztünk és láttunk Téged fölfelé bandukolni a Szent Mihály [templom] tornyába, üldögdélni és beszélni, komor arccal a táskairógép mellett – egyáltalán, az egész összeállítást²⁶ nagyon jól sikerültnek tartom, és Isten éltesen ezen és minden számtalan további születésnapodon, és két születésnap között is!

Ahogy néztünk Téged még Kolozsvárt, otthon voltunk, én is. Olyannyira otthon, hogy erősen hazakíváncsoztunk, és eldöntöttük, hogy valamelyik augusztusi hétvégén megyünk is. Ekkor majd jelentkezni fogok. Valóban, annyi „íróportré” között, amiket időnként látni lehet, ilyen jót még nem láttam. Nagyon szép és őszinte, határozott és mégis „lírai realista” (hogy én is mondjak valamit), szóval remek volt a film!

Hogy lásd, én sem vagyok feledékeny, addig is küldök valamit, annak eleven reményében, hogy megkapod és olvashatod is.²⁷ Nem csak emlegetlek szeretettel benne, de Andorka kapcsán plagizállak is, természetesen.

Még jó néhány elintézendő nem hagy nyaralni menni, úgyhogy addig maradnunk kell. De az augusztusi vizontlátásig is a régi szeretettel köszöntelek, a Tieiddel együtt:

Rákóczi hadnagya

Budapest, 1993. július 22.

Ez volt utolsó levelem hozzá, és ez lett utolsó, kétszeresen is egyoldalú levélváltásunk első darabja. Ez utolsó levélváltás egyoldalúnak maradt először is azért, mert bár fenti levelem után természetesen többször is találkoztunk még, Bálint Tibor válasza csak másfél évvel később született.²⁸ Másodszor pedig, és főképpen azért maradt szomorúan egyoldalúnak, mert válaszelevelét sohasem küldte el. Másféle bajok és írói gondok gyötörték már akkor, *Bábel*

toronyháza című, lassan és nehezen, nem javuló körülmények között készülő regénye mellett még sok apróság is dolgozott, és bár láthatóan örült érdeklődésemnek, válaszelevelét elfelejtette, vagy talán (mert közben találkoztunk, s talán, mert a *Bábel*... megjelenése is rendeződni látszott) nem is akarta már postára adni. Utolsó üzenete halála után tíz évvel jutott el hozzám, özvegyétől, Bálint Júliától kaptam meg emlékül 2011 őszén:

Drága jó Miklósom, Rákóczi édes hadnagyocskája. Most, hogy ismét elolvastam a leveled, szinte elsírtam magam. Mégis van néhány elfogult kedves barátom is e világon! – gondoltam. Örülök, ha legalább a legjobb barátaim sejtik, hogyan élek s viaskodom én itt e testi-lelki Szaharában!

A sors kegyéből egy esztendőre megkaptam a Soros-ösztöndíjat,²⁹ ez az összeg azonban (bármennyire is hálás vagyok érte) csupán annyira volt elég, hogy írás közben ne éhezzen.³⁰ Most eljutottam egy kb. 20 éves társadalom-lélektani regény megírásának a végére,³¹ amelyről a kollégák közfelkiáltással azt állítják, hogy magasan a Zokogó majom fölött áll,³² de az írás támogatása mellett semmi módját nem látom, hogy ezt a könyvet (Bábel toronyháza)³³ támogatás nélkül kiadjam.³⁴

Ez egy sajátos könyv: alapötlete az, hogy a diktátor egyetlen épületbe szeretné beköltöztetni az ország lakóit a könnyebb ellenőrizhetőség végett, másrészt, amikor süllyed a hajó, elhíresztelteti propagandistái által, hogy agyának intenzív működése gyémántot termel, amely a székletében kimutatható. Nos, ennek a székletnek a hamis „végellenőrzésére” és a gyémánt bizonyítására egy egész vizsla hadsereg jön létre, száz- és százezer léhűtővel (Szekuritáte), önálló hatalommal, ellátással, mesterséges titkolózással stb., miközben az államfő kötelezővé teszi, hogy a halat keserűlappal helyettesítsék...³⁵

Sok más alapötletet is kibontottam e könyvben, de semmi lehetőséget nem látom, hogy éveken belül megjelenjék. Ezért fordulok Hozzád tanácsért, és szívből kérek, ha a kultuszminisztérium továbbra is folytatni óhajtja a határokon túli könyvkiadás támogatását³⁶ (Horn Gyula egyébként logikus tökszorítása ellen),³⁷ teljes befolyásoddal állj a Te barátod mellé, és szorgalmazd a támogatását!³⁸

A régi barátsággal ölel:

Bálint Tibor

A Zokogó majom nagy családrége után a Zarándoklás a panaszfalhoz Gheorghiu-Dej korszaka, a Ceaușescu hatalomra kerüléséig (1965) tartó idő katartikus tablója, a Bábel toronyháza pedig a Ceaușescutól, sőt az '56-os magyar forradalomtól és a megtorlástól 1989 decemberéig, Hamudius (a diktátor) bukásáig tartó negyedszázad tragikus körképe, melybe oly sok mindent bele akart foglalni. Regénytrilógiájának befejező része némileg kulcsregény, krónika és számvetés egyszerre.³⁹ Írója utolsó nagy művének tartotta, miután úgy vélte, benne „sikerült talán legtöbbet mondanom a társadalomról, a legmélyebbre bújnom az önkény bőre

alá”.⁴⁰ A bábéli torony bibliai történetéhez azért vonzódott, „mert a mérhetetlen góg és nagyravágyás megszegülésének és tragédiájának a jelképét láttam és látom ma is benne. Mi a tragédia? Ezt talán nem is kell bizonygatni, hiszen naponta tanúi vagyunk a fajgyűlöletnek, ami nem más, mint a MÁSIK anyanyelvének a megvetése, hiszen mi más határozná meg a származásunkat, ha nem épp ez, amelynek e században is ötmillió zsidó és több millió örmény esett áldozatul. Ehhez képest mi, erdélyi magyarok megúsztuk azzal, hogy nem pusztítottak ki bennünket nagyobb számban, de ma is érezzük a megkülönböztető szándékot és tö-

rekvéseket [...]”⁴¹ Másik vallomása szerint a *Bábel toronyházában* „azt igyekeztem ábrázolni, ki hogyan élte át az önkényuralom negyedszázadát, az utcalánytól a munkásig, az állambiztonsági őrmestertől az öngyilkos professzorig, a kémfőnöktől a diktátorig s annak családjáig”. Némileg, sőt jó előre védekezve azt is hozzátette, hogy „Aki belelapoz majd ebbe a könyvbe, hirtelen arra gondolhat, hogy novellafüzért írtam. Ez azonban nem áll. A *Zokogó majom* családregényből szükségszerűen társadalmi regénnyé terebélyesült, a *Zarándoklás a panaszfalhoz* már kimondottan az, mint ahogy *hozzá* hasonló legutóbbi munkám is. Ami pedig a párhuzamos életutakat illeti, bevallom, hogy a *Bábel toronyházának* fejezetei valóban nem következnek egymásból, de egymás felé mutatnak, és ebben az eljárásban Babits intelmére hallgattam, aki azt mondja: a regényíró nagyol, pontokat köt össze, amelyek a valóságban külön állnak, és elhanyagolja a pontokat, amelyek rajzába nem illenek.”⁴²

A régen várt regényt – melynek megjelenése Lászlóffy Aladár lelkesült ajánlása szerint „a jelenkori magyar elbeszélő művészet egyik legkiemelkedőbb teljesítményének” bűvös irodalmi pillanata volt – a kritika méltánylóan, de hiányérzettel, némi elmarasztalással, végső soron vegyesen fogadta. A költőbarát úgy vélte, hogy a regény a *Zokogó majom* után „úgy ível át, ugyanannak a technikának még érettebb, tökéletesebb tér-

és időkezelését alkalmazva, a XX. század évtizedein, hogy minden előzőt meghaladó teljesítményének tekinthetjük”.⁴³ Másik közeli, prózaíró barátja, Fodor Sándor azonban mással együtt úgy látta, „regényben már olyan emlékezetesen kitűnőt, átütő sikerűt nem írt, mint amilyen a *Zokogó majom* volt, bármennyire jónak tudjuk és valljuk is a *Zarándoklás...-t* és a *Bábel...-t*”.⁴⁴ A remekbe szabott „miniatürizált regények”, novellák, anekdotikus elemek nehezen összeálló szintéziséről egyik bírálója elismerte ugyan, hogy az egyes részletek „valóban egy írás-stratégia mesteri fokát mutatják”, szerkezeti zavarai és olykori egyenetlensége miatt mégis „félresikerült, belakhatatlan építménynek” ítélte a művet.⁴⁵

Mindezek ellenére és mindezzel együtt ma már irodalomtörténeti tény, hogy a *Bábel... torzó* voltában is az erdélyi magyar irodalom jelentékeny prózai alkotásai közé tartozik. Bibliikus távlatairól motivikus szövegelemzés készült,⁴⁶ talán előmunkálataként annak a komplex értékelésnek, amelynek filológiai alapozásához ez a közlemény is szeretne hozzájárulni. Egy valóban körültekintő, minden szöveget tárgyilagosan vizsgáló monografikus összegzés az utolsó regényt is elhelyezi majd Bálint Tibor káprázatos gazdagságú, több mint egy évtizede lezárult életművében.

Csapody Miklós

A Korunknak, 2013. augusztus 23.

■ JEGYZETEK

1. *Egy élehetetlen család kálváriája*. Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1969. 588.
2. Köllő Katalin: *A tehetség milliárdosa*. Szabadság 2002. febr. 4. 2. és Erdélyi Örmény Gyökerek füzetek 2002. febr. 6. évf. 60. 2–3.
3. *Zarándoklás a panaszfalhoz* c. kötetét (Párhuzamos életutak. Magvető Kiadó, Bp., 1979. 441.) is ezzel ajánlotta: „Csapody Miklósnak, Rákóczi hadnagyának és utazó nagykövetnek régi barátsággal: Bálint Tibor. Szeged, 1979. június 17.” Tőle nyert „álnevem” Erdélyben, az oly sokszor semmitmondónak tűnő szóbeli üzenetek, késve érkező lapok, levelek, lehallgatott telefonbeszélgetések akkori világában hamar elterjedt, valósággal „fedőnevemmé” vált. Bálint Tibor névadásában szerepe lehetett Szilágyi István 1975 májusában megjelent *Kő hull apadó kútba* c. regénye (Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1975) nevezetes fejedelemkép-motívumának is (a regényről írtam első diákköri dolgozatomat az 1976. évi pécsi országos tudományos diákköri konferenciára, lásd *A „más idő fészkein”*. Acta

- Universitatis Szegediensis. *Acta Iuvenum*. Sect. Litteraria. Tom. I. Szeged, 1978. és *Erdélyi Féniks*. Tanulmányok és kritikák. Korona Kiadó. Bp., 2007. 214–227.).
4. Arcképek, vallomások, tanulmányok. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1975. 214.
5. Életről és művészetéről E. Szabó Ilona: *Fülöp Antal Andor*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979.
6. *Kenyér és gyertyaláng* 17.
7. Bálint Tibor: *Régi gyönyörű havak*. In: *Császár és kalaposinas*. Novellák. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1971. 104.
8. A kiállítás katalógusa (Szabó T. Attila köszöntőjével): *Találkozások*. Szerk. Kántor Lajos. Korunk Baráti Társaság–Komp-Press Kiadó, Kvár, 1997. 14. és *Közösség és művészet*. A Korunk Galéria története 1973–1986. Szövegdokumentumok, képek Székely Sebestyén György művészettörténeti tanulmányával. Szerk. Kántor Lajos és Székely Sebestyén György. Korunk–Komp-Press Kiadó, Kvár, 2008. 139–140, 230.
9. 1991 nyarán Chicagóban Szathmáry Lajos (1919–1996) gasztronómus-költő, híres szakácskönyvgyűjtő, az *Egy szakács titkai* (1971) szerzője, New Yorkban pedig Kövi Pál (1924–1998), a Waldorf Astoria régi főpincére, az *Erdélyi lakoma* (1980) írója emlegette nekem nagy elismeréssel Bálint szakácsművészetét híres éttermében, a Négy Évszakban, Miró és Picasso vásznai alatt (*A tapsifüles és a felhőkarcoló*. Ószy-Tóth Gábor: *Igy főz a tisztelt ház*. O&P Média–Magyar Könyvklub, Bp., 2001. 34.). Kedvteléséről Ferencz Zsolt: *Betekintés a Bálint Tibor-féle gasztronómiába*. In: *Más térben*. Bálint Tibor (1932–2002). Szerk. Egyed Emese. Komp-Press–Kolozsvár Társaság–Bálint Tibor Baráti Társaság, Kvár, 2012. 195–196.
10. Novellák és elbeszélések. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1986.
11. Bálint Tibor: *A külváros farmere*. In: *Túlélő képek*. Kántor László íróportréi. 34 erdélyi író vallomása. Héttorony Könyvkiadó, Bp., 1989. 79–81.
12. Bálint Tibor levelezőlapja Csapody Miklóshoz. Kézírásos, színes postai képes levelezőlap a kolozsvári főtérrel, 1975. december. Címzése: Csapody Miklós, 6725 Szeged, Lenin körút 103. Eötvös Kollégium. R. P. UNGARA. A címzett archívumában (Bp.).
13. Az operáció a magyar állambiztonság szakszargonjában a titkos (műszaki) nyomozati eszközök használatának gyűjtőfogalma volt. Idetartozott az őrizetbe vétel, az előállítás, házkutatás, gépjármű-átvizsgálás, személyi motozás, lakászár, razzia, jelen esetben a postai küldemények felbontása, olykor elkobzása.
14. Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Osztály. *Összefoglaló jelentés*. Tárty: [A] „Subások” [fedő]levél]. ügyben alkalmazott operatív]. technika útján keletkezett anyagokból. Szeged, 1975. ápr. 21. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) O–19783/1. (Csapody Miklós anyagában). BM: Belügyminisztérium. A BM III/III. Főcsoportfőnökségének feladata a „belső reakció” (az ellenzék, vagy akit annak tartottak) megfigyelése, ellenséges tevékenységének felszámolása volt. A politikai rendőrség minden megyeszékhelyi rendőr-főkapitányságán rendelkezett rezidentúrával. A „Subások” az Ilia Mihály ellen évekig folytatott akciókat jelölte. Az O-dosszié operatív dossziét jelentett, az állambiztonsági szervek személyi, csoport-, figyelő-, körözési, objektum-, rendkívüli esemény- és ellenőrző dossziéinak összefoglaló nevéként használták.
15. A Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja Irodalmi Szakosztályának 1980-tól Funk Miklós (*1935) irodalomtörténész, szerkesztő, kritikus, a Művelődési Minisztérium Irodalmi Osztálya korábbi helyettes vezetője volt az igazgatója. „Jóindulata, segítőkész utasítások, a merev hivatalnoki világból az ő személyét.” (Ilia Mihály: *Egy régi jelentés és eléje néhány szó*. <http://www.barkaonline.hu/kritika/2538-ilia-mihaly-irasa?tmpl=component&print=1>. 9.). Én is sokat köszönhettem neki.
16. A „K-anyagokhoz” – a titkos megfigyelés („bizalmas nyomozás”) alá vont személy által írt vagy neki címzett levelekhez, küldeményekhez – az illető postaforgalmának folyamatos, ún. K-ellenőrzésével jutott hozzá az állambiztonság. A levelekről kézbesítés előtt másolat készült, máskor elkobozták őket, lásd 13. jegyzet.
17. Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Osztály. *Összefoglaló jelentés*. Szeged, 1978. febr. 6. Tárty: *Dr. Ilia Mihály egyetemi adjunktus ellenséges tevékenységéről*. ÁBTL 57/37–70/78. O–19783/1. (Ilia Mihály és Csapody Miklós anyagaiban).
18. Az 1974. dec. 6-án hatályba lépett, az erdélyi magyarokat anyaországi látogatóiktól még inkább elszigetelni kívánó rendelkezés megiltotta, hogy „nem vérrokonok” családoknál szállhassanak meg. Az ily módon szállodákba kényszerített „idegenforgalom” amellet, hogy számottevő állami bevételt hozott, a magyarországi látogatók könnyebb ellenőrzése mellett lehetővé tette csomagjaik távollétükben történő átvizsgálását is. A besúgott, rajtakapott törvénysértőket alkalmanként különféle retorziók érték, olykor súlyos pénzbüntetést kaptak, a „szállástörvényt” ennek ellenére sokan semmibe vették.
19. *A Zarándoklás a panaszfalhoz* első kiadásának (Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1978. 347.) ajánlása. Kolozsvár, 1979. ápr. 8.
20. Csapody István (1930–2002) Széchenyi-díjas botanikus, a „Subások” másik szereplője.
21. Münchenben a Soros Alapítvány támogatásával Bíró Sándor (1907–1975) erdélyi történész kéziratok munkájának sajtó alá rendezésében vettem részt (*Kisebbségben és többségben*. Románok és magyarok (1867–1940). Szerk. Csapody Miklós – K. Lengyel Zsolt – Szász Judit Anna. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1989).
22. György Péter: *Állatkert Kolozsváron – képzelt Erdély*. Magvető Kiadó, Bp., 2013. 277.
23. *Egyszer én is harangoztam*. In: *Mennyei romok*. Tanulmányok, karcolatok, elbeszélések. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1979 és *Vallomás repedt tükör előtt*. Bálint Tibor emlékezete. Szerk. Bálint Júlia és Demény Péter. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2007. 122–124.
24. Ez a régi kísérője adta az ötletet a Bálint Tibor-emlékharang felállításához; a kis harangot 2010. aug. 18-án szerelték fel lakóháza kertre néző falára, lásd Kolló Katalin: *Bálint Tibor Emlékharangot*

- avattak. Szabadság 2010. aug. 19. 1. és Erdélyi Örmény Gyökerek füzetek, 2010. szept. 14. évf. 163. 30–31.
25. Csapody Miklós levele Bálint Tiborhoz. Gépirat autográf aláírással. Csapody Miklós fejleces képviselői levélpapírján. A boríték gépiratos címzése: BÁLINT TIBOR úrnak. RO-3400 Cluj-Napoca. Str. Dornei nr. 30. ROMANIA. Bálint Tibor hagyatékában (Kolozsvár).
26. Az *Egyszer én is harangoztam* (születésnap beszélgetés Bálint Tiborral) c. portréfilmet először 1993. júl. 20-án, másodszer aug. 20-án sugározta a Magyar Televízió 36 perc 29 másodpercnyi műsoridőben. A filmben „A hatvanadik évét töltő Bálint Tibor visszatekint gyermek- és ifjúkorára, írói indulására, beszél az írói pálya meghatározó élményeiről és a könyvről, melyen jelenleg is dolgozik. A film befejező részében elhangzik Bálint Tibor lírai vallomása Kolozsvárról, *Egyszer én is harangoztam* [címmel], fölötte képkompozícióval [...] Előadó: Papp Zoltán. (*Bálint Tibor és/vagy művei az MTV műsoraiban*. In: *Más térben* 213–214.)
27. Bő évtizeddel az előtt nekrológomat is eljuttattam neki (*Fülöp Antal Andor halálára*. Új Tükör 1980. jan. 20. 17. évf. 3. 22.), melyben ugyancsak idéztem a *Kenyér és gyertyaláng*ban közölt szövegét. Az 1993-ban elküldött szöveg végső változata *Fülöp Antal Andor, Kolozsvár festője* címmel jelent meg (*Erdélyi Féniks*. Tanulmányok és kritikák. Korona Kiadó, Bp., 2007. 309–310.).
28. Bálint Tibor levele Csapody Miklóshoz. Kézirat. A nagy alakú boríték kézzel írott címzése: Dr. Csapody Miklós úr országgyűlési képviselőnek, Országgyűlési Képviselőház. M. D. F. Külügy, H 1358 Bp. Széchenyi rkp. 19. A címzett archívumában.
29. Hivatalos nevén a Magyar Soros Alapítvány irodalmi alkotói díját. A *Bábel toronyháza* megírására tehát 1994-ben kapott ösztöndíjat: az *Adatbank erdélyi magyar elektronikus könyvtár* Bálint Tibor írói oldalának életrajzi fejezetében (<http://www.balinttiber.adatbank.transindex.ro>) olvasható 1995. év javításra szorul.
30. Az ösztöndíj abban az időben évi 480 ezer, vagyis havi 40 ezer forint volt.
31. Regényét 1990 elejétől négy évig írta, lásd Muzsnay Magdának a Kolozsvári Rádióban elhangzott összeállítását (1996). *Más térben* 46.
32. Íróbarátai közül Lászlóffy Aladár valóban elragadtatott véleménye mellett Fodor Sándor kritikusabb álláspontját ismerjük (43. és 44. jegyzet).
33. A regény címéről úgy nyilatkozott, hogy Ion Mihai Pacepa (1966-tól Ceaușescu hírszerzésének, majd kémelhárításának irányítója, aki 1978-ban Nyugat-Németországban politikai menedékjogot kért) *Vörös horizontok*. Egy román kémfőnök vallomása c. emlékiratából (I. H. Printing Company, New Brunswick, 1993) tudja: a diktátor már a 'hetvenes évek első felében közeleink látta „azt az időpontot, amikor 10 millió embert le lehet hallgatni. Ez adta nekem a címötletet, hogy tulajdonképpen ebből fakadt a falurombolás is, egy kisebb területre akarta összezsúfolni a népet – szerintem –, hogy ellenőrizni lehessen.” Muzsnay Magda összeállítása. *Más térben* 48–49.
34. „A könyv megírását a Soros Alapítvány, megjelenését a magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatta.” (*Bábel toronyháza*. Polis Könyvkiadó, Kvár, 1996. 4.). A Polis 1992-ben, kolozsvári-magyarországi vegyes vállalkozásként indult Dávid Gyula vezetésével. Első könyveit az 1993. évi Ünnepi Könyvnapokra jelentette meg.
35. A „gyémántbányászatnak” ez a motívuma a regényben nem jelenik meg, a keserűlapi és a diktátornak a „tudományos táplálkozást” kötelezően előírt programja annál inkább.
36. Még az 1995. évi radikális gazdasági megszorításokat, az ún. Bokros-csomagot megelőzően, az 1993. március 23-án elfogadott, április 1-jén hatályba lépett 1993. évi XXIII. törvénnyel a Nemzeti Kulturális Alap felállításáról döntött a magyar parlament. Az intézmény „a nemzeti és egyetemes értékek létrehozásának, megőrzésének, valamint a hazai és határon túli terjesztésének támogatása érdekében” elkülönített állami pénzalapként működött.
37. Horn Gyula (1932–2013), a Magyar Szocialista Párt elnöke 1994. júl. 15-től 1998. júl. 8-ig volt a Magyar Köztársaság miniszterelnöke.
38. Ellenzéki képviselő voltam, sokat nem tehettem volna akkor sem, ha a levelet időben megkapom.
39. Bertha Zoltán: *Bálint Tibor írói pályája*. In: *Erdélyiség és modernség*. Irodalmi tanulmányok. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csikszereza, 2006. 276–277.
40. *Mondatokból épül fel az egész*. Tibori Szabó Zoltán beszélget Bálint Tibor József Attila-díjas íróval (1998). In: *Vallomás repedt tükör előtt* 235.
41. *Felépül-e a Bábel tornya?* Uo. 91. Az emlékkönyvben *Kenyér és gyertyaláng* fejezetcím alatt közölt karcolatok közül ez, továbbá *Az én olvasókönyvem a Kenyér és gyertyaláng* eredeti kiadásából hiányzik.
42. *Kiáltás a toronyból* (1992). In: *Vallomás repedt tükör előtt* 174–175.
43. Ajánlás a regény hátsó borítóján.
44. *Bálint Tibor* (1932. VI. 27.–2002. I. 28.). In: *Kortársuk voltam – kortársaim voltak*. Pro-Print Könyvkiadó. Csikszereza, 2003. 181. Bálint Tibor születésnapja helyesen: június 12.
45. *Láng Zsolt: Dülledező toronyház szomorú látványa*. In: *Tója vagy tottja? „A” „romániai” „magyar” „irodalom” „története”*. Koinónia, Kvár, 2008. 90.
46. Barcsay Andrea: *Bibliai motívumok mint a kontinuitás eszközei Bálint Tibor Bábel toronyháza című regényében*. In: *Más térben* 66–76.